

यांचेशिवाय नमस्कार तो कोणाला करावयाचा?

अवधूत हुडीकर, ०२०-२५३८०२०१

आपली वैदिक परंपरा
मौखिक रीतीने हजारो
वर्षे चालू राहिली. आपले
सांस्कृतिक आणि धार्मिक
वैभव, आपण 'जसं आहे
तसंच राखायचं' ही
आपली परंपरा, स्वतःला
कठोरपणे शिस्तीत
राखून ज्यांनी मोठ्या
श्रद्धेने पाळली, त्यामध्ये
कोणतीही ढिलाई
कधीही येऊ दिली
नाही, अशा लोकांमध्ये
संख्येने छोटा असलेला
कऱ्हाडा समाज.
आदिशंकराचार्यांच्या
काळापासून गुणवत्तेमुळे
ज्ञात असलेला असा
समाज आहे. कागदाचा
शोध लागल्यावर केवळ
वैदिक संहिता कागदावर
उतरल्या गेल्या आहेत
दहा हजार पाचशे
शहाऐंशी!

क्षेत्रनिहाय प्रथम कऱ्हाडा आपण जुलै
२०१२ च्या 'संपर्क' च्या अंकापासून
अनेक क्षेत्रातले असे कऱ्हाडे की, जे त्या
क्षेत्रातले पहिले तसे ठरले; अशांचा परिचय
करून घेत आहोत. ही माहिती, कृपया,
आपापल्या घरांतून नीट बाळगावी आणि
आपापल्या पुढच्या पिढ्यांसमोर यांचे आदर्श
ठेवावेत. म्हणजे गुणवंतांना सतत जन्म देणाऱ्या,
सर्वस्वी प्रतिकूल परिस्थितीतून सुद्धा स्वतःच्या
प्रयत्नाने स्वतःची व स्वतःच्या घराची प्रगती,
नांव करणाऱ्या अनेक स्वप्नामधल्या, कऱ्हाडा
व्यक्तिमत्त्वांचे आदर्श - मुलांपुढे उभे राहतील.
कृपया एवढे आपल्या पुढच्यांसाठी व्रत म्हणून
करा.

१) पद्मश्री वसंत शंकर कानेटकर,
नाशिक

असा पहिलाच मराठी नाटक-लेखक, ज्याने
एकूण चाळीस नाटकं लिहिली आणि पुढची
पन्नास वर्षे मराठी रंगभूमी गाजवली, असा
सिद्धहस्त लेखक! भावुकता, नाट्यतंत्राच्या
चौकटीत चपखल बसवणारा, कलेला तंत्राची
चौकट ठेऊनही त्याची जाणीवही लोकांना होणार
नाही याची काळजी घेणारा, नाटकं लिहितांना
लोकांपुढे आपल्यातले आदर्शच वेचून, फक्त
चांगलं ते निवडून तें जबरदस्त परिणामकारी
भाषेत मांडणारा, तरल भावुकतेच्या ही सीमा
हळुवारपणे हाताळणारा...असा लेखक शंभर-
दीडशे वर्षांतून एकादाच जन्माला येतो; असे
वाटायला लावणारा हा प्रज्ञावान् प्रोफेसर
वसंतराव कानेटकर! ख्यातकीर्त कवि गिरीश
तथा शंकर केशव कानेटकरांचे चिरंजीव!
वडिलांपेक्षाही दोन पावलें पुढे जाऊन कीर्ती
मिळवलेला सुपुत्र!

मराठी साहित्य आणि मराठीतील
लेखनात स्वतःच्या नावाचा दबदबा निर्माण
केलेला, 'कानेटकर ईरा' मराठी नाट्यलेखनात,
स्वयंभू कर्तृत्वाने निर्माण करणारा गुणवंतांचा
अग्रणी लेखक! कानेटकरांची खूपशी नाटके
दुसऱ्या एका गुणवान-स्वयंभू-नाट्यधर्मी
कऱ्हाडा व्यक्तीने स्टेजवर आणली. त्यांचं

नांव प्रभाकर पणशीकर! ज्यांच्या नांवावर
उत्तम नटासाठीचे एक लाख रुपयांचे 'प्रभाकर
पणशीकर अॅवार्ड'-२००६ पासून महाराष्ट्र
शासन देऊ लागले आहे. वसंत कानेटकरांना
उपमान म्हणून ठीक वाटेल असा, तुलनेसाठी
कोणीही त्यापूर्वीच्या काळातला एवढा सूक्ष्म
भावस्पर्शी गुणी नाटक-लेखक मराठी मध्ये
दिसत नाही. अत्यंत गहिरे, गुंतागुंतीचे माणसां-
माणसातले नाजूक संबंध, अत्यंत योग्य अशा
सुगंधी शब्दमालेमध्ये गुंफणारा हा ताकतीचा
लेखक; मोरोपंत पराडकरांच्या भाषेत सांगायचे
तर "झाले बहु, होतिल बहु, आहेतही बहु, -
परंतु यासम हा" या योग्यतेचा नाट्यलेखक!
माणसांच्या वार्तनिक प्रकारांतले नवीन
सुखावणारे नॉर्मस् नाटकांमधून समाजापुढे
ठेवणारा आणि त्याकरिता सर्वस्वी अभिनव अशी
स्वतःची सादरीकरणाची शैली निर्माण करणारा
हा 'कानेटकर ईरा' = 'कानेटकर -पर्व'-
स्थापक वसंत कानेटकर! पुढच्या मोठ्या
काळासाठीचा दीपस्तंभ! मराठी नाट्यविश्वाचे
त्रि-मुनी अण्णासाहेब किलोस्कर, भालचंद्र
पेंढारकर, प्रभाकर पणशीकर- यांच्याबरोबरच
हे एक नाव - तिन्ही मुनीपेक्षा वेगळा चवथा
मुनी! श्रेष्ठ तत्त्वचिंतक! टाळायचे म्हटले तरी,
ही नांवे टाळतां येत नाहीत.

२. पं. भालचंद्रशास्त्री करंबेळकर,
कणकवली, पुणे

आपली वैदिक परंपरा मौखिक रीतीने
हजारो वर्षे चालू राहिली. आपले सांस्कृतिक
आणि धार्मिक वैभव, आपण, जसं आहे
तसंच राखायचं' ही आपली परंपरा, स्वतःला
कठोरपणे शिस्तीत राखून ज्यांनी मोठ्या श्रद्धेने
पाळली, त्यामध्ये कोणतीही ढिलाई कधीही
येऊ दिली नाही, अशा लोकांमध्ये संख्येने छोटा
असलेला कऱ्हाडा समाज, आदिशंकराचार्यांच्या
काळापासून गुणवत्तेमुळे ज्ञात असलेला असा
समाज आहे. कागदाचा शोध लागल्यावर
केवळ वैदिक संहिता कागदावर उतरल्या
गेल्या. परंतु पठण पद्धतीसाठी सोयिस्कर अशा
वेदपठणाच्या इतर पद्धति लिहून काढण्याची

वेळ खास, त्रासदायक आणि जटिल अशी कार्यपद्धति कोठेही नव्हती. सर्वात मोठा ऋग्वेद, त्यामध्ये मंत्र आहेत दहा हजार पाचशे शहाऐंशी! शब्दांची संख्या एक लाख अड्डावीस हजार यांना 'पद' असे म्हणतात. आणि अक्षरे चार लाख बत्तीस हजार - संहिता आणि पदे याशिवाय 'जटा', 'क्रम', आणि 'घन' या एकापेक्षा एक जटिल पद्धती वेदपठणामध्ये परंपरेमध्ये होत्या. या सर्व पद्धतींवर हुकमत असलेले लोक कऱ्हाडा समाजामध्ये इतिहास काळापासून गुणवत्ता, स्वरमाधुरी; संख्या या सर्वच दृष्टीने इतर सर्व समाजांच्या पुढे आहेत. असे एक घनपाठी श्री. भालचंद्रशास्त्री करंबळेकर यांनी या सर्व पद्धती- लिखाणाचे काम हाती घेतले. एक मंत्र म्हणण्यासाठी वीस सेकंद लागतात आणि त्याचाच घन म्हणण्यासाठी नऊपट वेळ म्हणजे एकशे ऐंशी सेकंद लागतात. हे लिहिण्याचे अति किचकट काम करण्यासाठी कोणतीही आर्थिक मदत कोठूनही नसतांना, धैर्य, चिकाटी, श्रद्धा, ज्ञान, भक्ति, प्रचंड श्रम घेण्याची मानसिकता अशा अनेक सदगुणांच्या राशी लागतात. या कामाकरिता कोणी प्रशंसक नसतो, कौतुकाचे शब्द नसतात. पैसा तर नसतोच. असे कार्यकर्ते ज्या समाजात ठायी ठायी होते अशांना सदैव नमस्कार करायलाच हवा. हे काम हातांत घेणारे पं. करंबळेकर पहिलेच!

३. पद्मभूषण -श्री विष्णू सखाराम खांडेकर, शिरोडा, कोल्हापूर

'एप्रिल २०११' च्या, 'संपर्क' याच त्रैमासिकामध्ये याच शीर्षकाखाली; खांडेकरांवर स्वतंत्र लेख आहे. 'ज्ञानपीठ' पारितोषिकाने १९७६ साली खांडेकरांना गौरविले., १९६८ साली 'पद्मभूषण' पुरस्कार, १९७० साली साहित्य अकॅडमीची 'फेलोशिप',... वगैरे माहितीचा माझा लेख यांचेवरच आहे. श्री.विष्णू सखाराम खांडेकर, हे 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार मिळवणारे पहिले मराठी साहित्यिक! त्यांची ओळख मराठीतले पहिले लघुनिबंधकार अशीही आहे. साहित्य काव्य.. इत्यादि कला शेवटी मानवी जीवनासाठी आहेत. माणसाचे भावजीवन समृद्ध करण्यासाठी

आहेत. कोणताही कला-प्रकार परंपरेने मानवी भावजीवन श्रीमंत करीत आलेल्या, व्यक्तीच्या कल्पना-विश्वाची मनोहारी निर्मिती आहे; आणि अशी निर्मिती ही बुद्धिपूर्वक करावी लागणारी गोष्ट आहे. ती आपसूक होत नाही. हा कलेला आवश्यक असणारा मानवी बुद्धीचा संबंध स्वार्थी असेल, तर कलेतून मिळणाऱ्या फायद्याचा विचार प्रबळ असतो. हा फायदा पैसा व कीर्ती दोन्ही बाबत असतो आणि स्वार्थी नसेल, तर त्या निर्मितीचा हेतू भव्य-दिव्य असतो. मानवी भावजीवन, भव्य-दिव्य करून टाकण्याचा असतो. मानवी जीवनात मांगल्य आणण्याचा असतो. कला ही मानवी-भावजीवन किंवा एकूणच जीवन उत्तम बनविण्यासाठी असेल, तर कला हे साधन ठरते. तें ही उत्तम-मंगलमय अशा व्यक्ति जीवनासाठीचे साधन. खांडेकरांच्या संपूर्ण साहित्यामध्ये हीच दृष्टी दिसते. परंतु हाच हेतु मनात धरून त्यांनी मुद्दाम लेखन केले असे म्हणवत नाही. घराण्याच्या परंपरेने श्रीमंत केलेल्या मानसिकतेमुळे जो त्यांचा स्वभाव झाला होता, तोच इतका श्रेष्ठ दर्जाचा होता की त्यांचे साहित्य, म्हणजे, त्यांची कथा-कादंबरी, काव्य-नाटक, पटकथा-विनोद, व्यक्तिचित्रे अशा बहुविध आयामात त्यांच्या साहित्याचे प्रतिबिंब होते, असे म्हणता येईल.

या मानसिकतेत आपल्या परंपरेच्या उत्तम दर्जाच्या मानवी सदगुणांवर प्रेम, श्रद्धा, जिह्वाळा आणि एकूणच मानवी जीवनावर सरळ-स्वच्छ प्रेम. त्यांत दांभिकतेचा स्पर्शही नव्हता, तर पारदर्शी अंतःकरणाचं दर्शन होते. उच्च दर्जाची पर-संवेदना होती. खांडेकर खऱ्या अर्थाने सहृदय-सम्राट होते. म्हणून त्यांच्या साहित्यात, जीवनाच्या मांगल्यांत न्हाऊन निघालेली बाळसेदार रोपटी ठायी ठायी दिसतात. तामिळनाडू सारख्या प्रांतातून काही लोकांनी आपल्या मुलांची नावे 'खांडेकर' ठेवलेली मी वृत्तपत्रांत वाचली. त्यांच्यावर भारत सरकारने पोस्टल स्टॅम्प काढला. शिवाजी विद्यापीठाने त्यांना डी-लिट् दिली. कवी किंवा साहित्यिकांसाठी मराठीत रूढ झालेला 'लेखक' हा

शब्द, संस्कृत मधल्या 'मनीषी' म्हणजे 'चिंतनशील व्यक्ती' हा अर्थ दाखविण्यात किंवा उर्दूमधला 'शायर' या शब्दाच्या अर्थाची श्रीमंती दाखविण्यात कमी पडतो. चिंतनशील व्यक्तीच्या तोंडून, वेगात बाहेर पडणारे संपन्न विचारधन पटपट लिहून घेत जाणारा 'लेखक' असतो. त्यातही सच्चिदानंद बाबा हे ज्ञानेश्वरीचे लेखक-स्वतःला सामान्य लेखक या अर्थाचा 'लेखक' असा शब्द वापरतात. खांडेकर असे लेखकू किंवा लेखकही नव्हते. ज्यांच्या विचारधनाला आपण साहित्य म्हणतो; असे हे सर्वश्रेष्ठ मनीषी साहित्यिक होते. अशा चिंतनशील व्यक्तीच्या निरामय आणि सर्व काळासाठी हितकारक ठरणान्या विचारांना, सर्वसामान्य व्यक्तीनीही झटकन स्वीकारावे या करतां कला काम करते. म्हणजे असे मानवी जीवनासाठी आवश्यक असणारे श्रीमंत विचार स्वीकार्य बनविण्याचे काम कला करते आणि त्यासाठीच ती हवी आहे. विचार, स्वीकार्य बनविण्याचे कला हे साधन आहे. साध्य नव्हे. म्हणून तारुण्यातल्या थोड्याशा काळासाठी, माणसाच्या स्वाभाविक उच्छृंखल भावना चाळविण्यासाठी नव्हे; तर, कोणत्याही देशात कोणात्याही काळात, असलेल्या नागरिकांना, त्या साहित्यिकाच्या किंवा कवीच्या विचारांचा उपयोग, त्यांच्या स्वतःच्या वैचारिक जाणिवा संपन्न करण्यात किती झाला? त्या जाणिवांची उंची वाढविण्यासाठी कितपत झाला? यावर साहित्याची किंवा काव्याची स्वीकार्यता अवलंबून असते. खांडेकर, दुर्गा भागवत, भा.रा.तांबे, इंदिरा संत, वसंत कानेटकर, अनंत शेवडे, मोरोपंत पराडकर, काटदरे, ग.दि. माडगूळकर, मर्ढेकर, सुरेश भट, सुधीर मोघे यांसारख्या उच्च दर्जाच्या साहित्यिकांचे आणि कवींचे देश-कालातीत असे महत्त्व याचमुळे आहे. टोळी कल्चरचा वापर करून, गुणवान लोकांना अनुल्लेखाने मारून, त्यांना मिळणाऱ्या सन्मानामध्ये अडथळे निर्माण करून, त्यांचे नांवही कोठे येणार नाही. अशी व्यवस्था करून, आपण फक्त जे प्रदर्शित करू पहातो, ते म्हणजे आपली विषाक्त संस्कृती! घरावर दगड

पडण्याने नुकसान होते खरे, पण ते कोटून येताहेत; हे जाणून घेणाऱ्या लोकांना जे चेहरे समजतात; ते समाजाचे हे रूप कोणी बिघडवलय हे सांगायला सदैव सिद्ध असतात. 'हे वाईट आहे' असे खाली मान घालूनही समाजातला एकही मान्यवर बोलत नाही. या गोष्टी, समाजाच्या सांस्कृतिक उणेपणाच्या निदर्शक ठरतात. म्हणूनच ज्या कोल्हटकरांनी ना.सी.फडके यांना 'युगपुरुष साहित्यिक' म्हणून गौरविले. त्यांनीच नंतर 'सोबत' मध्ये मोठी लेखमाला लिहून फडके, तसे नव्हतेच हे सिद्ध केले. ग.त्र्यं माडखोलकरांनी केशवसुतांचे केलेले कौतुक, त्या कौतुकाला ते पात्र नव्हते; असे मागाहून स्पष्ट लिहून त्यांनीच स्वतःचे पूर्वीचे मत खोडून काढलेले दिसते.

हे घाणेरडे राजकारण सांगणाऱ्या गोष्टी, ठेंगू लोकांच्या सावल्या, काही वेळा कशा मोठ्या होतात ते जाणून घ्यायला ठीक आहेत; त्यामुळे सांस्कृतिक विश्वाची नकारात्मक बाजू कशी व कोणत्या कारणांमुळे खूप काळ रेंगाळत होती तेही कळते... त्याचबरोबर हेही समजते; की असे प्रयत्न कितीही झाले तरी समाजामध्ये, चांगले काय व वाईट काय हे कळू शकणारी माणसे सर्व स्तरांमध्ये सर्व काळात असतात. आणि समाजावर चांगल्याचा परिणाम दीर्घकाळ रहातो. आपल्या मूळच्या संपन्न अशा सांस्कृतिक वातावरणाला पोषक अशा विचारांचे आदर्श म्हणून ज्यांचे अनुकरण होत आले असे वामन पंडित, संत ज्ञानेश्वर, संत रामदास, संत तुकाराम, मोरोपंत यांच्या सारख्यांचेच विचार त्यांच्या रचनांच्या अभ्यासासह लोकांच्या मनावर राज्य करीत रहातात. तीच गोष्ट खांडेकर, दुर्गा भागवत यांच्या सारख्यांची !!

श्री. विष्णू सखाराम खांडेकर यांनी, आमच्यामध्ये या जीवनांत, उत्तम विचारांनी युक्त असे संपन्न जीवन जगण्याची आशावादी दृष्टी निर्माण केली. आमच्या सान्या दोषांकडे पहाण्याची माणुसकीच्या आधारावरची संताला शोभणारी दृष्टी दिली. थोडा वेळ टिकणाऱ्या चंचल भावनांना न कवटाळता, मानवतेला जवळ करणारे, खरेखुरे,

दीर्घजीवी, उदात्त, श्रेष्ठ आणि माणसाला सर्व काळासाठी आंतूनच मोठे करणारे करुणा, दया, दंभरहित आपुलकी असे भाव आपल्यामध्ये कसे बाणवावयाचे, याचे शिक्षण आमहांला खांडेकरांच्या वाङ्मयात मिळते. निराशेने युक्त, देपाळलेले असे कुरूप जीवन जगण्यापेक्षा, माणसाचे जीवन त्याची भव्य-दिव्यता आंतूनच संपन्न करणारे विचारधन घेऊन, आपले जीवन श्रीमंत करायला त्यांनी शिकवले.

खांडेकरांच्या दुर्दैवाने त्यांना मिळणाऱ्या प्रत्येक सन्मानात अडथळे आणणारे लोकही ठसठशीतपणे लक्षात राहिले. 'ज्ञानपीठा'चा सन्मान स्वीकारतांना, तो राष्ट्रपतींच्या हस्ते आपणाला मिळावा यासाठी प्रयत्न करणाऱ्यांना, राष्ट्रपती डॉ. राधाकृष्णन् यांनी बाजूला सारून, खांडेकर ज्या खुर्चीवर बसले होते तिथे जाऊन, त्यांनी खांडेकरांना सन्मानित केले. मोठ्या लोकांचा मोठेपणा, आमच्या दहाफूट वाढवलेल्या, सुजेसारख्या असलेल्या अहंकारालाही ठेंगू ठरवीत पराभूत करतो; हे दिसून आले!

खांडेकरांच्या नंतर, शिरवाडकरांना कांही वर्षांनी ज्ञानपीठ पुरस्कार मिळाला आणि बरीच वर्षे मराठीसाठी 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार मिळाला नाही. बरीच वर्षे कुजबुजत राहिलेली वाणी; मुलाखती, लेखांतून काही ठिकाणी प्रकटरूप घेऊ लागली. अशावेळी शास्त्र असते; ते एकच व ते म्हणजे, ज्यांना 'ज्ञानपीठ' मिळाले ते त्याला तेवढे ते पात्र नव्हते. हे मुलाखत तंत्राद्वारा सांगणे! वरवर पहातां अशी चमकदार विधाने दुष्टतेच्या व्रतपालनापोटी असतात; हे लोकांना कधीचेच कळलेले आहे. ही गोष्ट वेगळी! पण संस्कृतीच्या उणेपणालाही परंपरेची धार असते; हे यामुळे दिसून आले!

४. बॅरिस्टर बाळ गंगाधर खेर, रत्नागिरी-मुंबई

त्यावेळच्या विशाल मुंबई राज्याचे, ज्यामध्ये महाराष्ट्र व गुजराथ दोन्ही राज्ये होती; अशा राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री आणि नंतर ब्रिटनमध्ये भारताचे अम्बॅसेडर म्हणून कार्य केलेले. बाळासाहेब खेर ही व्यक्ती विद्वता, ऋजुता, साधेपणा सचोटी,

सरळपणाचे व्यवहार, त्याचवेळी शिस्तशीर व्यवस्थापन, प्रसिद्धी पासून चार हात दूर रहाण्याचा स्वभाव, आणि विकासोन्मुख कामे करण्याची हातोटी याकरतां कायमच लक्षात रहातील. भारतरत्न पं. गोविंद वल्लभपंत पराडकर हे विशाल उत्तर प्रदेशाचे मुख्यमंत्री तर बाळासाहेब खेर हे विशाल मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री ही दोन्ही कऱ्हाडा व्यक्तिमत्त्वे एकाच वेळी भारताच्या दोन विशाल राज्यांचे मुख्यमंत्री म्हणून होते... महाराष्ट्राच्या, एका, नंतर आलेल्या मुख्यमंत्र्यांच्या मातुश्री सुद्धा कऱ्हाडाच होत्या, असो.

प्रत्येक क्षेत्रात कऱ्हाडा असा सर्वातिशायी होत असल्यामुळे, त्यांना लहानपणीच बाद करण्याचे प्रयत्नही होत असतात. ते प्रयत्न अनेकदा गुप्तपणे चाललेले असतात, तर कांही वेळेला ते बटबटीतपणे पुढे येतात. प्रत्येक क्षेत्रात वरताण करणारे कऱ्हाडे त्याला जबाबदार आहेत. असे एक गृहस्थ विनोदाने एकदा म्हणाले; आणि ते खरेही आहे. बाळासाहेब खेर हे पहिले गांधीवादी विचारसरणीचे नेहरू आणि पटेलाना मान्य झालेले मुख्यमंत्री! ते ज्यावेळी निवर्तले त्यावेळी त्यांचे नावे कर्ज होते. एम.ए. ला त्यांना पहिले आल्यामुळे मुंबई विद्यापीठाचे 'ज्ञान वेदान्त पारितोषिक' मिळाले होते. रत्नागिरीच्या चालुक्यांच्या काळांत बांधलेल्या मोठ्या किल्याचे त्यांचे पूर्वज किल्लेदार होते... ते मुख्यमंत्री असेपर्यंत खेर आडनांवाच्या कोणालाही, कोणताही, ज्याला ते योग्य होते; असा शासकीय लाभ झाला नाही. त्यांच्या जातीच्या श्री. तांबे नांवाच्या अत्यंत हुषार विद्यार्थ्याला डेप्युटी कलेक्टर, म्हणून निवड होऊनही या पदावर जाता आले नाही. धारवाडचे दादासाहेब पावटे हे त्यांचे सेक्रेटरी होते. त्यांनी या गोष्टींचा आदरपूर्वक उल्लेख केला आहे. रत्नागिरीचे स्वतःचे मोठे घरसुद्धा त्यांनी हरिजन सेवासंगाला दिले.. यांच्याकडून अनेकांनी आपली कामे केली. पण यांच्या नांवाने कोणीही कौतुकाचे चार शब्दही बोलला नाही. खेरसाहेब, तुमच्या स्मृतींना अनंत नमस्कार! आपल्या शिवाय, नमस्कार तो कोणाला करायचा?...